

בכרם ההשכלה

הדרשה "כרמי"
מאת ברוך מטראני (1881)

ההדיר והוסיף מבוא והערות
תמיר קרקסון

מוסד ביאליק • ירושלים

In the Vineyard of Enlightenment
Barukh Mitrani's Sermon CARMI
(My Vineyard, 1881)

Edited with an Introduction and Notes by
Tamir Karkason

עריכת לשון: נעה רוזן

הספר יצא לאור בסיוע
קרן יהושע רבינוביץ לאמנויות, תל אביב (ע"ר)
בתמיכת משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות

מסת"ב 978-965-536-411-8 ISBN

©

כל הזכויות שמורות למוסד ביאליק · ירושלים, תשפ"ד
סדר ועימוד: שולמית ירושלמי, ירושלים
הדפסה וכריכה: פרינטיב, ירושלים

Copyright by the Bialik Institute, Jerusalem, 2024

www.bialik-publishing.co.il

Printed in Israel

מבוא

ברוך מטראני והדרשה המשכילית "כרמי" (1881)

הכרך השני של ספרו של משה דוד גאון "יהודי המזרח בארץ ישראל" (ירושלים, 1938) הוקדש לביוגרפיות של דמויות מקרב יהודי ארצות האסלאם והבלקן שמרביתן חיו בשלב מסוים בארץ ישראל או פעלו בזיקה לה. את הביוגרפיה שחיבר על ברוך מטראני (בני"ם, 1847–1919) פתח גאון בדברים הבאים:

... אישיות עממית מתפרצת, טרגית במהותה ובהיותה, סמל לתקופה סוררה וסוערה השוטפת וגורפת בגליה הזידונים רעיונות וכשרונות. טלטוליו המרובים מעיר לעיר וממדינה למדינה נעשו לו הרגל וטבע, והללו צננו במשהו את חומו, והרגיעו את מבוכתו... נדד באין מפריע, התבונן, התאמן והתכונן לחיים, ולאן שפנה והלך נשא את אוצרו הטוב עמו – כתביו, וכח דבורו החוצב להבות... במאות מאמריו ומחקריו המפוזרים בכל כתבי העת העבריים וכן האשפניולים [בלאדינו], תתחבט ותתלבט דמותו הרוחנית האצילה, דמות של אדם תרבותי רחב לב, פקח, חריף השכל והמחשבה, שכל חייו פלו ביגון ובעצבון... העסקן הלאומי המצוין

תמיר קרקסון

הזה, הקריב על מזבח אומתו "האהובה והעלובה" את עצמו, את משפחתו, רכושו וכל אשר לו, והוא חי במגמה כדי לטעת בלבבות אחיו הספרדים בתוגרמא [האימפריה העות'מאנית] את הרצון לתקומתם, לבנין הריסותיהם הם, ואת השאיפה הנשגבה לפדות ולהתחדשות.¹

בדברים מליציים אלה יש אומנם מן הפרוזה, אלא שיש בהם גם כדי ללכוד משהו מאופיו של מטראני, אותה "אישיות עממית מתפרצת וטרגית" שהדרשה המשכילית "כרמי" הייתה הבולטת שביצירותיה. עם הבאתו של "כרמי" לדפוס לראשונה במהדורה מוערת אבקש להקדים לחיבור זה מבוא על דמותו של ברוך מטראני, על הרקע לפעילותו כמשכיל עות'מאני בתקופה של רפורמות, על אופייה של הדרשה שחיבר ועל מהדורה זו.

משה דוד גאון, שלמה הרמתי, אהרן רודריג, מיכאל שטודמונד-הלוי ואחרים פרסמו מחקרים על דמותו של מטראני.² מחקרים אלה הניחו תשתית להיכרות עם דמותו, שנעשתה בשל כך מוכרת בהשוואה למשכילים עות'מאנים אחרים, שרובם ככולם היו עד לאחרונה עלומי שם. אולם המחקרים שפורסמו על מטראני מיעטו מאוד להתייחס לחיבור "כרמי", שיתפוס מקום מרכזי במבוא זה. זאת ועוד, ממחקרים עדכניים יותר עולה כי מטראני היה דמות מרכזית בחוג רחב של כמאה משכילים יהודים דוברי לאדינו שפעלו במאה התשע עשרה בקהילות היהודיות

1 גאון, יהודי המזרח, עמ' 404-405.

2 גאון, "איש היה בארץ תורכיה"; גאון, יהודי המזרח, עמ' 404-417; הרמתי, שלושה שקדמו לבן-יהודה, עמ' 47-81; Rodrigue, "Jewish Enlightenment"; Studemund-Halévy, "Ivri, Daber Ivrit!"

מבוא

גליון
א

כרמי

יצא לאור
יב פעמים בשנה

מכתב עתי לאומי

ויזל י"ב פעמים בשנה במחיר ג' פלורין כל י"ב החברות, המבילות מיו
עמודים כהחברת הזאת.

סאתי ברוך בן יצחק מטראני ס"ט.

אל תראני שאני שחרחתי לשנפתני השמש בני אפי
וקרדדי שקני נמרה את הכרמים כרמי שקלי לא
קשרתי. (שיר השירים א' י')

אל אחי ועמי בית ישראל!

זה לי ימים רבים אשר חובכתני נפשו להגיד לעמי את מערכי לבני
לשוכותי, וכן עשותי בכמהדוע העברים, ועתה חלקי אברה נפשו, לבא במנולה
ספרי לפניכם לעתים מוזנים; רעיוני כלם יסבו בלכתם דרך כלל, אך בנוגע
אל כלל עמנו, וזה יצא ראשונה על אהבת עמנו ואהב אתה בעיה על כל
החובות הגבלות באהבה זאת.

נומרו
1.

כרמי

אמאריטי
12 בימים אל אנו.

אויזה ליטיראריה נאסיונאלה

קי סי פוליקה פור לה חנה דולי זיווס אל חנו פור לה פאגה די סיוס
פלורינס פור טודוס דולי פוליוס 16 חאלס, קונו איסטי.

פור סי ברוך בן יצחק מטראני ס"ט.

נו מי ביאש קי איסטו מוינה, פור קי סיאומורוינסו איל סיל,
לוס איזוס די מי סארדי, מי אנזיאין קון מי מי סיפיוון פור
טארדיאנה די לאס ביניזוס, מי ביניזוס, אנפיו, נו טארדי.
(שיר השירים א' י')

אה מי נאסיון!

דיזני נונלו טיינפו חקי, וני חרנגנו וני חלגה די דיזירלו ח וני חרנגנו
ניס סינטינינטוס פור קו זין; אי חנקי לו חיוי חן לחס נחזיטלס לזאליקחם.
חורה וני דיזאלו וני חלגה די פוליקה די טיינפו חן טיינפו חן לזיריקו,
חיל קחל טראטורה די פונטוס נאסיונאליס, פור לו חלס. — אינפירינדרו
זינדל חן ארטיקול פור לה חנור די לה נאסיון, אי חוספוזיס, פור קחל
חונר די לוס חרנגנוס מי קנטיניני חלגה חונה חלגה, חפארטי, זעיה.
I

איור 2: שער הגיליון הראשון של "כרמי", 1881
(באדיבות הספרייה הלאומית, ירושלים)

תמיר קרקסון

בדרום הבלקן, במערב אנטוליה ובמזרח התיכון הערבי.³ במידה רבה, מטראני היה הדמות הטיפוסית, בה"א הידיעה, של משכיל עות'מאני שמיקם את עצמו אל מול העילית הרבנית בת זמנו מזה והאוריינטציה הפרנקופונית שהובילו חברת "כל ישראל חברים" (כי"ח) ותומכיה ביהדות המקומית מזה. הוא היה המרכזי שבמשכילים העות'מאנים, לכל הפחות מבחינת מיקומו כנקודת ציר ברשת הפנימית של המשכילים, שרבים מהם נמצאו בקשרים הדוקים זה עם זה.⁴ ידוע לנו על קשרים ישירים של מטראני עם קרוב למחצית ממשכילי האימפריה, נתון שמרמז שהוא היה בקשרים עם משכילים רבים אף יותר.⁵

ממצאים אלה, שלא זכו לביטוי מספק במחקר הקיים על מטראני (וודאי לא בחיבוריהם המוקדמים של גאון והרמתי), מקנים משנה חשיבות להגותו של מטראני: מאחר שהיה גורם כה מרכזי בפיתוח חוג המשכילים ובארגונו הוולונטרי כרשת שפעלה בזיקה הדדית, להיכרות עם הגותו חשיבות רבה להבנת עולמה האינטלקטואלי של היהדות העות'מאנית במחצית השנייה של המאה התשע עשרה. הדרשה המשכילית "כרמי", שראתה אור בחמישה גיליונות של כתב עת זה בשנת 1881, היא פסגת הגותו של מטראני, ומכאן חשיבותה הכוללת יותר.

כתב העת "כרמי" כלל דרשה משכילית מתמשכת,

- 3 ראו Cohen & Abrevaya Stein, "Sephardic Scholarly Worlds"; קרקסון, "ההשכלה היהודית". הספר "מבית ומחוץ: ההשכלה היהודית באימפריה העות'מאנית במאה התשע עשרה", המבוסס על עבודת הדוקטור שלי, יראה אור בהוצאת מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח.
- 4 להבדיל מן הרשת החיצונית של המשכילים, מול משכילי אוסטרו-הונגריה ורוסיה, שבה בלטה דמותו של מטראני פחות מזו של יהודה נחמה מסלוניקי. ראו קרקסון, "ההשכלה היהודית", עמ' 154–204.
- 5 שם, עמ' 81–87, 289–292.